

Архитектура и обнова цркве Св. Богородице у Бистрици на Лиму

ЈОВАН НЕШКОВИЋ

За проучавање средњовековне српске архитектуре споменици црквене архитектуре у долини Лима имају посебан значај. Тај значај огледа се у томе што је међу црквеним грађевинама из различитих историјских епоха већи број из преднемањих-ког времена, као и времена после остваривања државне самосталности средњовековне Србије. Поред неколико већих грађевина значајних за проучавање развоја рашке стилске групе, на овом подручју саграђен је и велики број мањих, претежно једнобродних цркава са различитим типолошким и стилским карактеристикама. Неке од тих цркава из старије епохе, касније дограђиване, постале су и значајни верски центри (као црква Св. Петра у Бијелом Пољу и црква Ђурђевих ступова у Будимљу) између осталог и зато што су ктитори тих цркава биле личности из породичне лозе Немањиног оца Завиде, а готово све су у градитељском

смислу повезане с архитектуром и традицијом грађења у приморским областима. Једна од цркава тог типа и значаја је несумњиво и црква Св. Богородице у Бистрици, код данашњег села Вољавца на око 10 km низводно (Лимом) од Бијелог Поља.

О времену грађења цркве не постоје поуздани подаци. На основу архитектонских карактеристика и неких каснијих писаних података већина истраживача сматра да је црква изграђена у другој половини XII века и да је ктитор цркве могао бити Стефан Немања.¹ Постоји и претпоставка да је првобитна црква саграђена као властeosка црква на власте-

¹ О ктитору цркве и различитом одређивању времена њеног грађења код: М. Чанак-Медић, *Богородичина црква у Бистрици*, Архитектура Немањиног доба II, Београд 1989, стр. 35. У студији је дат и преглед целокупне литературе (стр. 42).

Сл. 1 Југозападни изглед цркве пре обнове (фото В. Мако)

Fig. 1 Vue sud-ouest de l'église avant la rénovation (photo V. Mako)

Сл. 2 Унутрашњост цркве, с изгледом западног зида, пре обнове (фото В. Мако)

Fig. 2 Intérieur de l'église, mur occidental, avant la restauration (photo V. Mako)

линству које је на овом подручју имао Завида, отац Стефана Немање, а да је касније уз цркву основан манастир па је црква могла бити повећана дограђивањем трема. С тим у вези отворено је питање да ли је ктитор првобитне цркве био Стефан Немања, у ком случају би се изградња могла везати и за време пре ступања Стефана Немање на престо великог жупана, или се ктиторска делатност могла односити на дограђивање цркве и време оснивања манастира. Из текста повеље краља Владислава у којој се први пут помиње црква, као и манастир уз њу, не може се извести никакав сигурнији закључак о томе.²

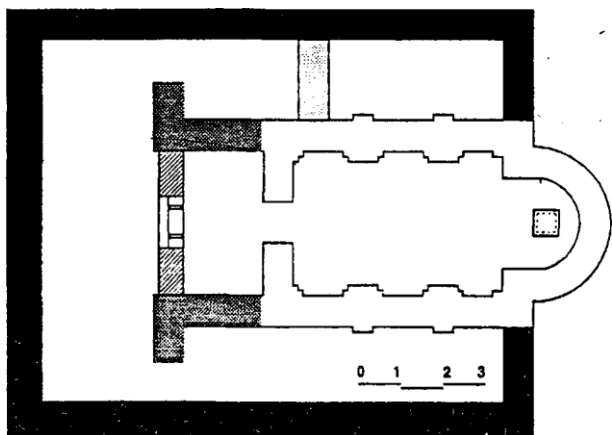
Црква је до наших дана била сачувана у рушевинама на узвишеном заравњеном делу земљишта на десној обали Лима код села Вољавца. О цркви је писало више аутора, а прве архитектонске снимке сачинио је А. Дероко 1926. године. Поред основних мера и података о степену очуваности цркве, у основи и пресеку је приказана и реконструкција цркве с укупном висином одређеном према остацима највишег дела цркве и свода на западној фасади.³ Податке о цркви допунио је касније Ђ. Бошковић, утврдивши да црква није грађена једновремено, већ да је припрата касније изграђена.⁴ То дограђивање је обављено у две етапе: у првој је саграђен отворе-

ни трем, а у другој је трем претворен у затворени простор изградњом зида на западној страни. На том зиду, иако веома избледели, и с унутрашње и са спољашње стране, очували су се остаци фресака који су такође били предмет проучавања. Датовање ових фресака у средину XIII века било је значајно и за прецизније утврђивање хронологије грађења, будући да су ови остаци сачувани на зиду из треће етапе грађења. Новија истраживања Ј. Илић значајна су због утврђивања различитих слојева фресака, међу којима се као најмлађи издваја слој из времена турске власти.⁵

У студији М. Чанак-Медић поред основних података о историји цркве и резултата ранијих истраживања дата је архитектонска анализа грађевине, уз напомену да су потребна археолошка истраживања цркве, будући да је у то време црква била засута обрушеним камењем, што је онемогућавало и тачно снимање целокупне основе. У таквој ситуацији аутор се задржала првенствено на анализама постојећег стања и технике грађења, осврнувши се на могући основни облик грађевине и датовање појединих фаза. Анализирајући мишљења ранијих истраживача, М. Чанак-Медић прихвата могућност да је цркву саградио Стефан Немања, и то крајем XII века, сматрајући на основу обележја архитектуре да између прве и друге етапе грађења није протекао већи временски интервал, док трећу етапу датује у време пре средине XIII века. Посебан део студије посвећен је анализи старих мера и мерења цркве у основи. Неки од добијених закључака могли су бити потврђени после рашчишћавања цркве и утврђивања њене основе у целини.⁶

Републички завод за заштиту споменика културе Црне Горе предузео је конзерваторске радове на цркви 1987. године. Овим радовима претходила су археолошка истраживања којима је остварен и потпунији увид у архитектуру цркве. Међутим, осим извештаја о археолошким радовима, архитектонски снимци после рашчишћавања и конзервације, као и приказ конзерваторских радова нису публиковани. Како је у међувремену покренуто питање обнове цркве, то је архитектонско снимање уз допунска испитивања темеља извршено 1991. и 1992. године за потребе израде пројекта рестаурације.⁷

Једна од значајних новина о архитектури цркве до које је дошло током археолошких истраживања било је утврђивање остатака зидова са северне, јужне и западне стране цркве, за које је протумачено да представљају остатке трема из времена турске владавине. Са становишта историје места на коме је црква подигнута, значајни су били налази фрагментата надгробних споменика из римског времена. Остаци евентуалне старије грађевине нису утврђени, мада се мора узети у обзир да су истраживања била ограниченог обима. Такође није утврђена ни позиција некадашњег манастира. Топографија места са црквом изграђеном близу западне ивице заравњеног платоа указује на то да је манастир заснован у касније време. Према конфигурацији терена, манастирске зграде су могле бити изграђе-

Сл. 3 Основа цркве с откривеним зидовима обимног трема (Љ. Глушац)

Fig. 3 Plan de l'église avec les murs mis au jour de la galerie (Lj. Glušač)

не на северној и источној, а делом и на јужној страни, на којој се терен косо спушта према нижем заравњеном платоу. На тој страни, сасвим ниско, тамо где почиње раван терен, налази се неколико средњовековних надгробних стећака, који указују да је на тој страни било гробље, али које свакако није било у непосредној вези са манастиром и које се после изградње манастира могло налазити изван манастирских зидова. Стећци су масивних димензија, а на рељефу два стећка на горњем равном делу уклесан је мач. На косини терена према цркви, као и на источној страни цркве, налазе се гробови, углавном без очуваних надгробних споменика, који су могли припадати манастирском гробљу. На западној страни, на простору трема, откривено је неколико гробова, као и једна гробница намењена значајнијој црквеној личности. На трему, као и у цркви, очуван је већи број хоризонталних камених плоча, углавном у секундарној употреби. Источно и северно од цркве налази се ново гробље, па су вероватно и евентуални остаци манастирских грађевина уништени или оштећени. У једној сонди отвореној на источној страни изван гробља нису пронађени никакви остаци грађевина. И у самој цркви су археолошка истраживања била сондажног карактера, тако да би, с обзиром на бројна негодонетнута питања везана за историју места, значајно било предузети систематска археолошка истраживања. Тиме би се са већом сигурношћу могао објаснити и проблем трема око цркве и одредити време његовог грађења.⁸

Првобитна црква сачувана је само у остацима висине до 1,50 m, али је са сигурношћу утврђен њен план као мање једнобродне грађевине подељене на три травеја, а са извесним елементима у основи који су се могли различито тумачити. То се односи на плитке двостепене пиластре и могућност да су поред попречних лукова пиластри били повезани и подужним двостепеним луцима. Такво решење имају у старијој прероманској архитектури неке

грађевине, међу којима и црква Св. Томе у Кутима код Херцег-Новог. То решење има и одређене конструкционе недостатке, будући да одговара правилном конструктивном решењу без попречних лукова. С друге стране, слични двостепени подужни луци код неких прероманских цркава, као и неких романских цркава из XII века, нису постојали. Осим тога, постојале су разлике у конструкцији сваке од тих грађевина, димензијама пиластара, као и разлике у примени појединих облика и елемената (куполе, апсида), тако да ниједна од познатих цркава из XI и XII века нема решење у целини подударно са планом цркве Св. Богородице. То је указивало на потребу да се њено просторно решење истражује у контексту решења која су са становишта времена грађења и архитектонских карактеристика и најприхватљивија. У такве карактеристике могла се убројити правилност основе и технике грађења, по чему се црква Св. Богородице у Бистрици, иако настала на традицији грађевина из прероманског времена, могла оквирно датовати најраније у средину XII века. У прилог томе говоре и примена и распоред пиластара на спољњем подужном зиду, што одговара грађевинама романског стила, будући да су пиластри плитки и да одговарају положају унутрашњих пиластара, тако да представљају један од елемената правилности грађевине и њеног конетруисања. На основу таквих општих одлика може се са више сигурности прихватити и конструктивно једноставније и чистије решење са плитким подужним луцима, којима се формирао распон подужног свода, и попречним луцима, који су на правилан конструкциони начин изграђени као ојачавајући луци свода. Таквом конструктивном решењу одговарају и плитки попречни луци на западној и источној страни, иако неуобичајени на ранијим грађевинама, али што може сведочити о искусном протомајстору цркве који је добро познавао сводне конструкције. У прилог томе говоре и

² М. Чанак-Медић, *нав. дело*, 35.

³ А. Дероко, *Немањина црква Свете Богородице у Бистрици*, Гласник СНД V (1929) 305-308.

⁴ Ђ. Бошковић, *Рад на проучавању и конзервирању средњовековних споменика*, Годишњак СКА XLII (1934) 295-296.

⁵ Ј. Илић, *Црква Богородице у Бистрици - Вољавца*, Зборник ЛУ 6 (1970), 203-217.

⁶ М. Чанак-Медић, *нав. дело*, 35-44.

⁷ Археолошким истраживањима руководили су: Оливера Жижкић, директор Археолошке збирке Црне Горе и Љубо Глушац, директор Завичајног музеја у Бијелом Пољу. У овом раду коришћени су подаци из рада: Љ. Глушац, *Археолошка истраживања цркве Свете Богородице Бистричке у Вољавцу код Бијелог Поља*, Гласник Српског археолошког друштва 9 (1993) 219-225.

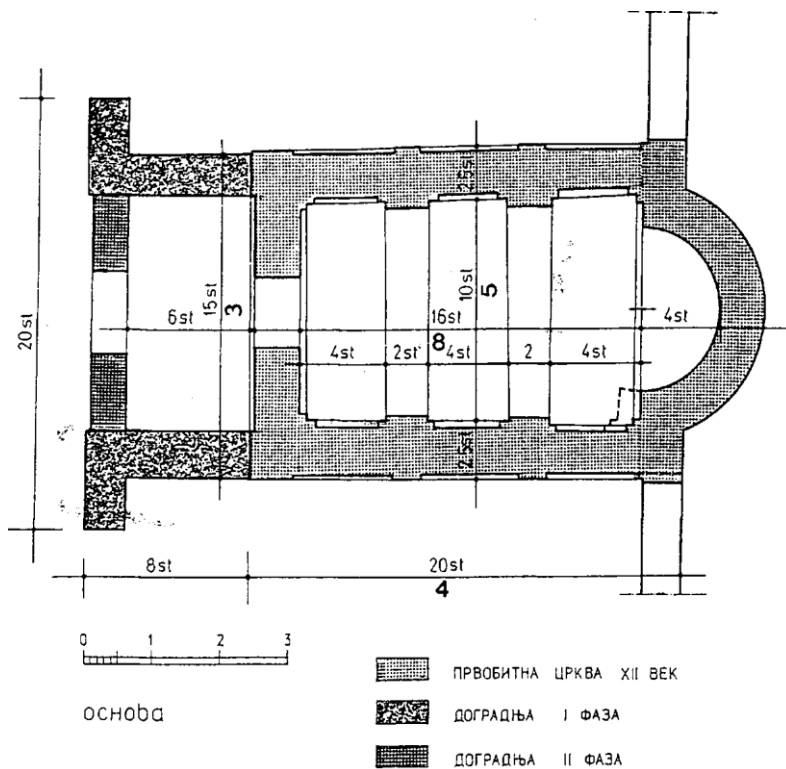
Допунска испитивања темеља 1992. године: др Јован Нешковић, сарадник арх. Владимир Мако.

⁸ На североисточном углу првобитне цркве карактеристично је да пиластар делимично налаже на зид трема, што би, уколико је конзерваторска интерпретација овога дела поуздана, сведочило да су остаци трема старији од првобитне цркве (?).

одређене правилности у размеравању грађевине, упркос извесним недостацима при извршењу.

Анализом главних мера утврђено је да је црква размеравана стопом величине између 30,4 и 32,2 cm, те се као величина стопе може узети приближна вредност од 31,3 cm. Однос између унутрашње ширине и дужине цркве до почетка апсиде износи 5:8, односно 10:16 стопа. Мора се указати и на проблем утврђивања основних димензија грађевине, као и величине стопе на појединим странама, што се рефлектује и на утврђивање карактеристичних мерних односа. То се првенствено односи на унутрашње мере грађевине. У првом случају, унутрашња ширина између зидова, укључујући и пиластре, подразумевала би веће димензије стопе, при чему би спољашња ширина цркве могла износити око 14 стопа. Међутим, ове величине нису се могле без већих одступања повезивати са другим главним мерама грађевине, као ни са правилнијим мерним односима. Стога је истражена друга могућност, која изгледа прихватљивија са тог становишта. По њој би укупна ширина од 10 стопа у унутрашњости одговарала распону свода, односно ширини између подужних лукова, док би дебелина зидова са плитким лезенама и споља и изнутра износила 2,5 стопе. За укупну спољну ширину добијена је вредност од 15 стопа, а за спољну дужину 20 стопа. Тако би грешке при извођењу биле мање, а однос између спољне ширине и дужине 3:4, што се разликује од оног у унутрашњости грађевине, али одговара систему аритметичких мерних односа. У вези с унутрашњом поделом и евентуалном композицијском схемом, нису могли бити утврђени прецизнији подаци, будући да постоје извесна одступања у величини појединих травеја. Ипак, могуће је да је унутрашња подела била повезана са величином од 16 стопа, при чему је ширина травеја одређена са 4 стопе, а пиластри са две.⁹

Иако методологија пројектовања није сасвим сигурно утврђена, поједине величине грађевине и односи били су значајни и за анализу могућих старих мера по висини грађевине. Очувана висина свода дозиданог трема, која се може узети да је одговарала и висини свода првобитне цркве, износи 16 стопа, исто онолико колика је и унутрашња дужина цркве до почетка апсиде. Карактеристично је да се такав однос између дужине и висине грађевине могао установити и на неким другим, првенствено мањим једнобродним црквама из средњег века. Висина свода уз повезивање са старим мерама и односима у основи омогућила је и утврђивање карактеристичних мера на фасадама цркве. Тако је висина забатних зидова која одговара и унутрашњој сводној конструкцији утврђена на 15 стопа (колико је и спољна ширина цркве), док је највећа висина у темену забатних зидова 20 стопа, колико износи и спољна дужина цркве. Тако је и на западној фасади однос између ширине и висине 3:4, са нагибом крова од 2:3. Занимљив је и однос појединих мера у унутрашњости цркве. Тако је при висини свода од 16 стопа теме подужних прислоњених лукова на висини од 10 стопа, колика је и унутрашња ширина грађевине.

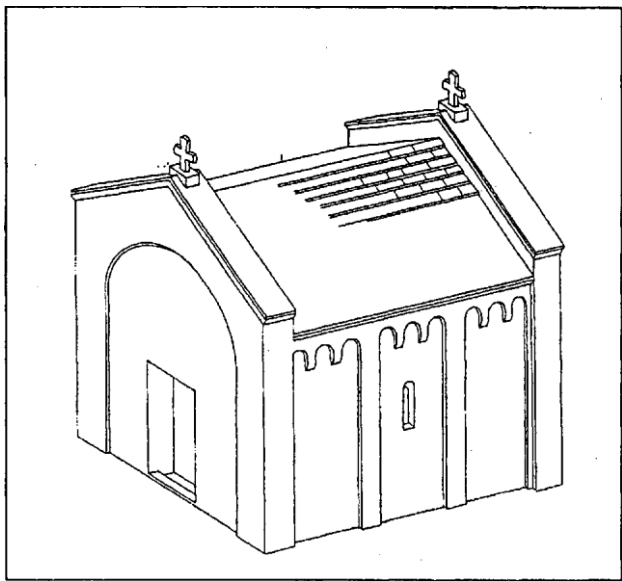

Сл. 4 Основа цркве са старим мерама и етапама грађења

Fig. 4 Plan de l'église selon l'ancien système de mesure et étapes de construction

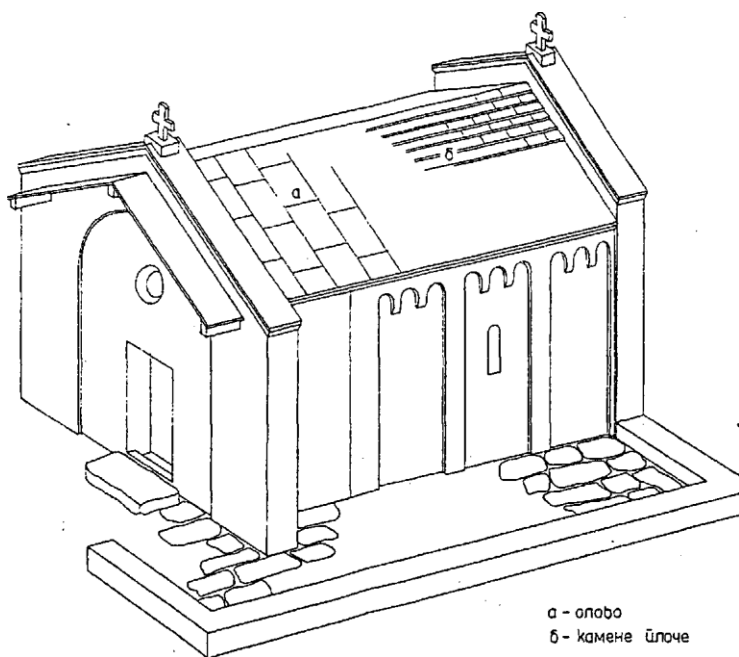
У вези са спољашњом архитектуром постављено је неколико карактеристичних питања. Једно од најзначајнијих је и то да ли је црква имала куполу или не. Таква могућност разматрана је због одређене повезаности са једнобродним грађевинама из старије епохе, чија куполна конструкција није припремљена у основи. Несумњиво је да би црква са куполом имала и већи значај и могла би се ближе повезати с архитектуром цркве Св. Петра у Бијелом Пољу, а неконструктивно решење куполе утврђено је и на нешто млађој цркви - цркви Св. Ане у Котору. Међутим, имајући у виду основне одлике грађевине са становишта технике грађења, таква конструкција куполе над подужним сводом тешко би се могла прихватити. Осим тога, на источној страни после рашчишћавања и конзервације презентовани су степенести пиластри који су указивали на постојање забатног зида на овој, а вероватно и на западној страни, што се у целокупном просторном решењу не подудара са постојањем куполе. Поред ове одлике карактеристичне за грађевине романског стила, на бочним зидовима пиластри су свакако по димензијама и распону били повезани аркадама романског стила, па би се тако и грађење куполе прероманског стила тешко могло прихватити на грађевини с изразитим романским стилским обележјем.

Враћајући се на питање ктиторства Стефана Немање, после извршених анализа архитектуре првобитне цркве, могле би се изнети две основне претпоставке: једна по којој је Стефан Немања могао бити ктитор првобитне цркве, али пре времена када је предузео грађење великих задужбина и

Сл. 5 Аксонометријски изглед првобитне цркве - реконструкција

Fig. 5 Axonomie de l'église primitive - reconstitution

Сл. 6 Аксонометријски изглед цркве после доградњи - реконструкција и предлог обнове

Fig. 6 Axonomie de l'église après la construction des parties ajoutées - reconstitution et projet de restauration

манастира, дакле средином XII века, и друга по којој се ктиторство Стефана Немање може везати за оснивање манастира и дограђивање трема на цркви крајем XII века.

Црква Св. Богородице у Бистрици грађена је у целини сигом на лицу зидова, и то правилним квадверима у хоризонталним редовима висине 10 до 15 cm. Луци и сводови такође су без сумње грађени

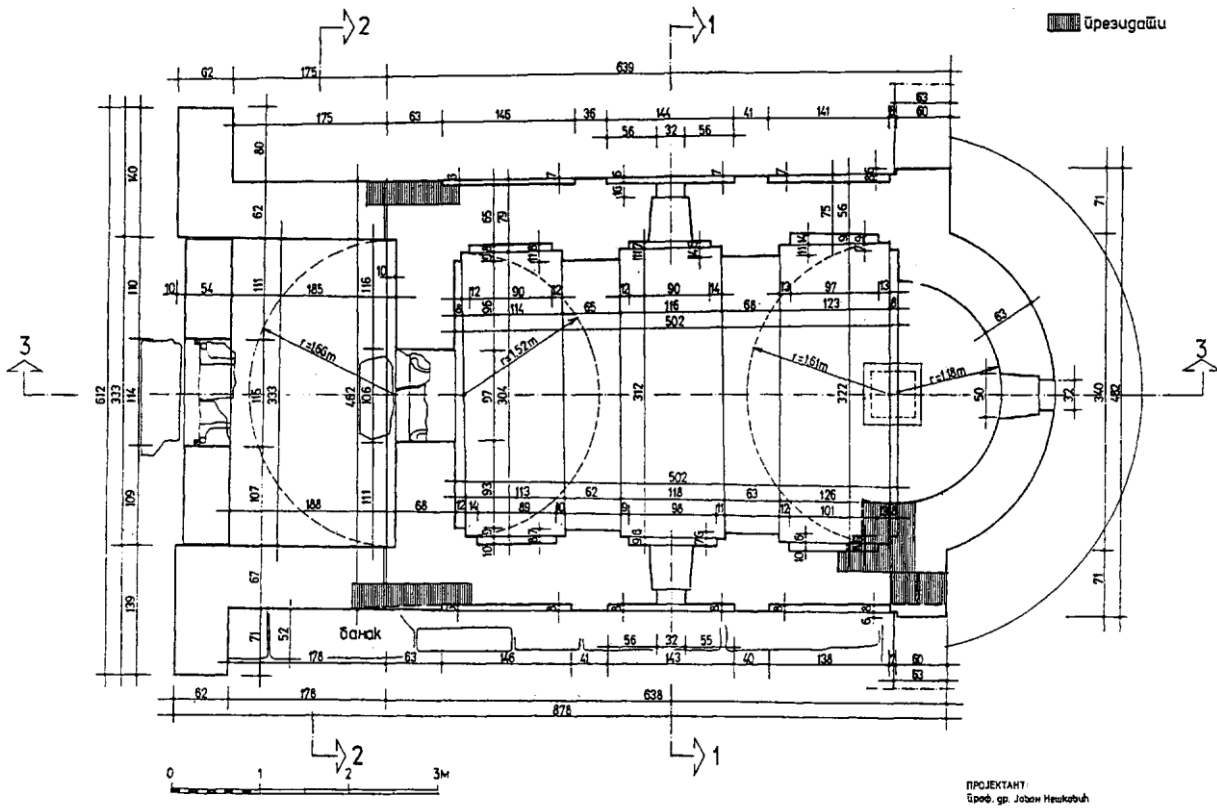
сигом. Остаци свода на дозиданом делу указују да је и свод првобитне цркве био грађен на исти начин - сигом и у облику полуобличастог свода. Сводари су уобичајених димензија, обрађени клинасто, а дебљина свода износи од 26 cm до 36 cm. Према сачуваним остацима, западни портал је био једноставан, правоугаон, без зубаца и без довратника. Праг је из једног комада камена са засецима који указују да су врата била двокрилна. У цркви је био очуван и надвратник, са зубом, као и праг, и из једног комада постављеног по целој ширини отвора. Нема сачуваних остатака прозора, али је вероватно да је поред олтарског прозора постојао по један прозор и на подужним странама на централном травеју. Није искључеко да је и на западној фасади постојао омањи прозор изнад врата. Плитки пиластри на западној фасади завршавали су се највероватније полукружним луком, док су на бочним претпостављене по три аркадице у пољима, конструисане на плитким пиластрима и конзолама. О кровном венцу није било никаквих података. Преко подужног свода несумњиво је био изведен двоводни кров за забатним зидовима на источној и западној страни.

Највероватније је да се нагиб крова преко свода формирао каменим аабачајем у малтеру. Кров над апсидом највероватније је имао купаст облик. Кровни покривач, по свему судећи, биле су камене плоче. Под цркве данас чине неправилне камене плоче. У току археолошких истраживања пронађени су остаци руменкастог малтера који је служио као подлога за под, али није познато да ли су камене плоче биле правилне или не.

Пре израде пројекта рестаурације обављена су на карактеристичним местима сондажна испитивања темеља. Они су рађени од неправилног ситнијег камена и облутака са незнатним проширењем од око 8 cm и са спољашње и с унутрашње стране, а на дубини од око 50 cm. Темељни зид дозиданог дела рађен је на сличан начин, али је фундиран на већој дубини. Тако је на северној страни споља, где се дозидани део надовезује на првобитну цркву, темељ првобитне цркве на дубини од 60 cm, а темељ дозиданог дела на дубини од око 70 cm. На западној страни темељ зида из треће етапе израђен је на дубини од око 75 cm.

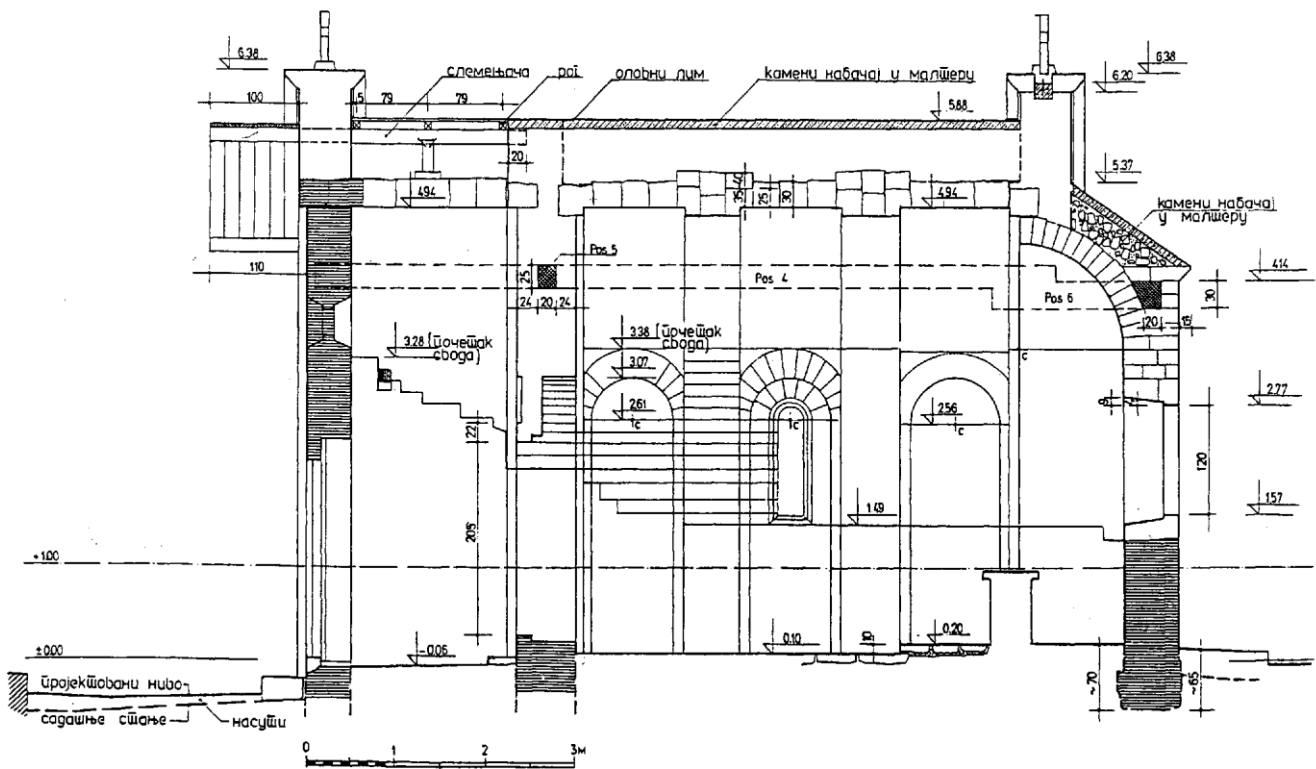
Дозидани део зидан је као и првобитна црква сигом у правилним хоризонталним редовима. Карактеристично је да је дозидани део изграђен у облику трема, отвореног на западној страни али са јако наглашеним бочним зидовима на западу у облику контрфора. Овакав облик није познат, а нису познати ни разлози због којих су ови контрфори изграђени. Иако је контрфорима добијен монументални западни изглед, они су могли бити изграђени и из конструктивних разлога. Тиме је несумњиво укрупњен подужни свод на месту где се завршава, будући да уз овај свод нису, као на цркви Св. Петра у Бијелом Пољу и цркви Ђурђевих ступова у Будимљу, изграђене куле које су представљале и

⁹ Анализе мера и мерних односа упоредити с истраживањима М. Чанак-Медић у наведеној студији, стр. 39 и 40.

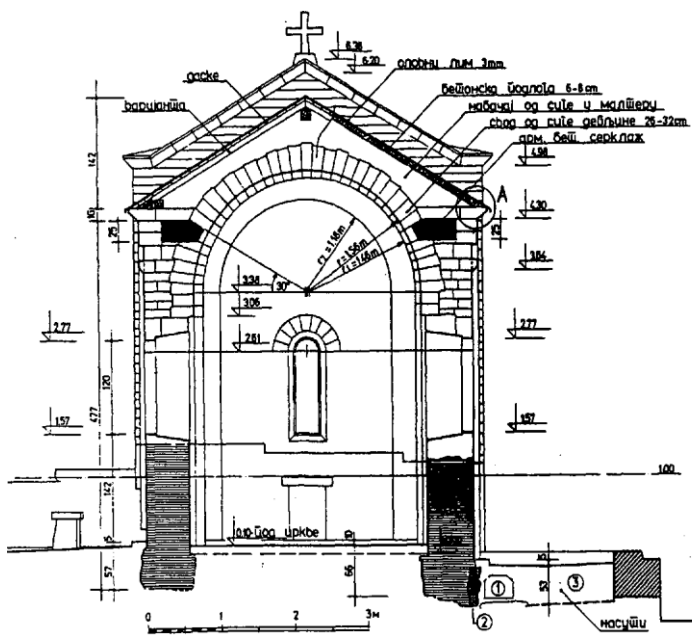
Сл. 7 Основа цркве са величинама у данашњим мерама

Fig. 7 Plan de l'église selon le système de mesure actuel

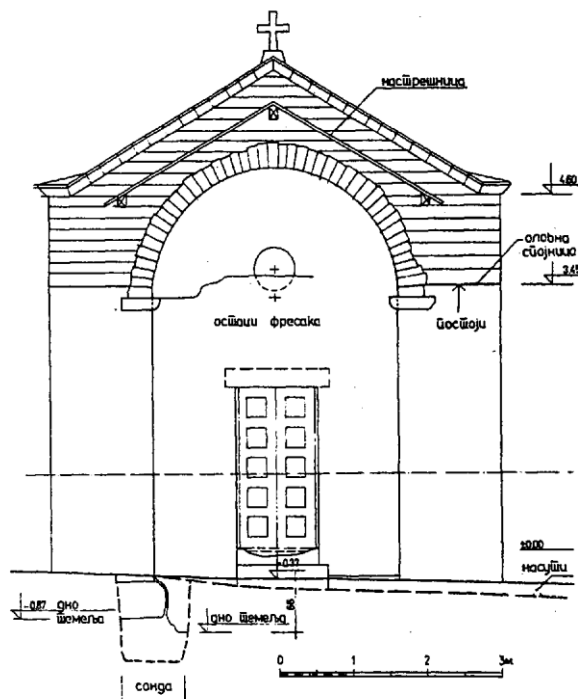

Сл. 8 Подужни пресек - пројекат обнове

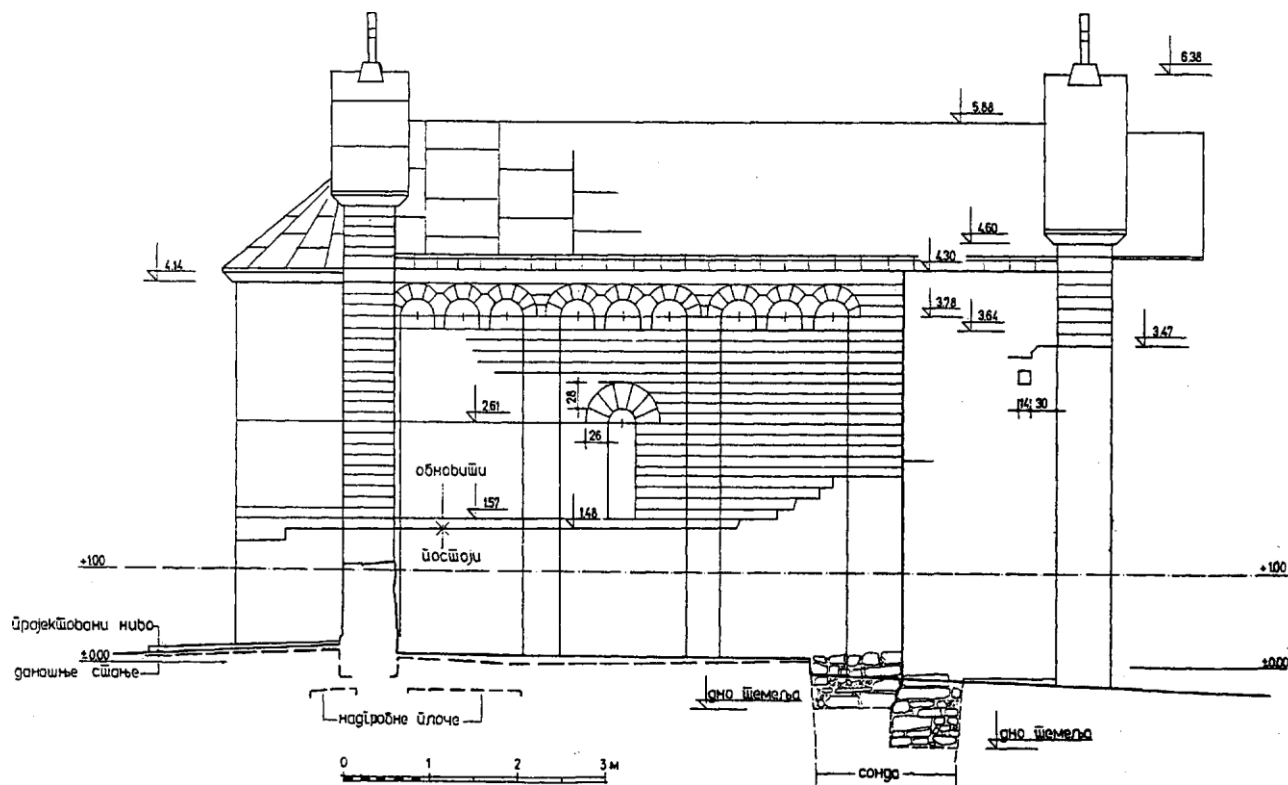
Fig. 8 Coupe longitudinale - projet de restauration

Сл. 9 Попречни пресек - пројекат обнове
Fig. 9 Coupe transversale - projet de restauration

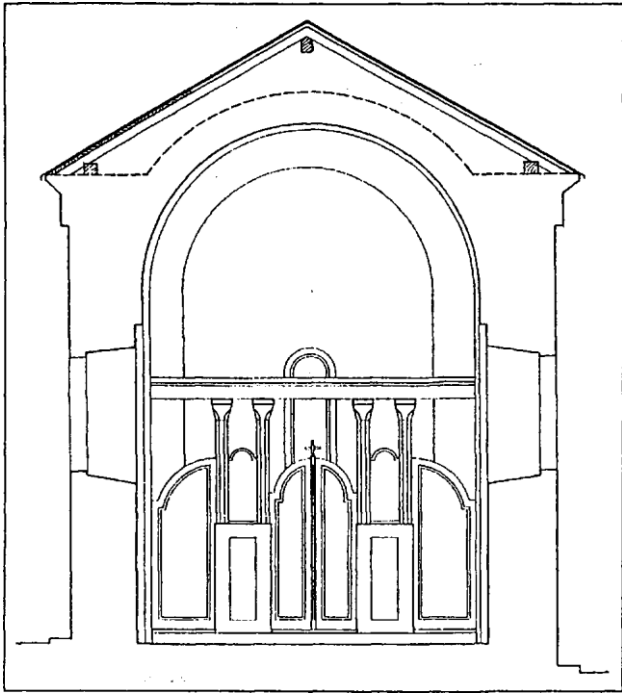

Сл. 10 Западни изглед - пројекат обнове
Fig. 10 Vue de l'ouest - projet de restauration

Сл. 11 Северни изглед - пројекат обнове

Fig. 11 Vue du nord - projet de restauration

Сл. 12 Изглед новог иконостаса

Fig. 12 Nouvelle iconostase

конструкциони ослонац таквом своду. Имајући у виду наведена дограђивања са куламазвоничима, постоји могућност да је и на цркви Св. Богородице у Бистрици ово дограђивање трема било повезано и са потребом изградње звоника, који је у овом случају могао да има облик звоника на преслицу, чиме би се изградња контрфора могла са више разлога објаснити и оправдати са конструктивног аспекта. У следећој етапи трем је затворен зидом, чиме је формирана припрата тако да је чело свода истакнуто у виду полукружног лука, слично оном на првобитној грађевини. Главни портал у том зиду изграђен је на исти начин као и портал на првобитној цркви без довратника и само са монолитним прагом и каменим надвратником изнад којег је из конструкционих разлога изграђен камени сегментни лук, како би се оптерећење од зида изнад портала пренело на бочне ослонце. Сudeћи по остацима у прагу и на надвратнику, и ова врата су била двокрилна, изнад портала је изграђен окулус за осветљавање припрате, будући да првобитно изграђени трем на бочним зидовима није имао прозоре. Са становишта архитектуре, значајно је да се и на спољашњем делу западног зида налазе фреске, које свакако нису остале незаштићене. Отворено је питање да ли је заштите ради био изграђен трем на тој страни, с обзиром на то да се обимни трем око целе цркве тешко може повезати с архитектуром средњовековне цркве. Остаци каменог зида овог трема грађени су на јединствен начин издуженим неправилним каменом кречњака сиве боје и у целини припадају истом времену и вероватно су имали функцију каменог банка изнад кога је била дрвена конструк-

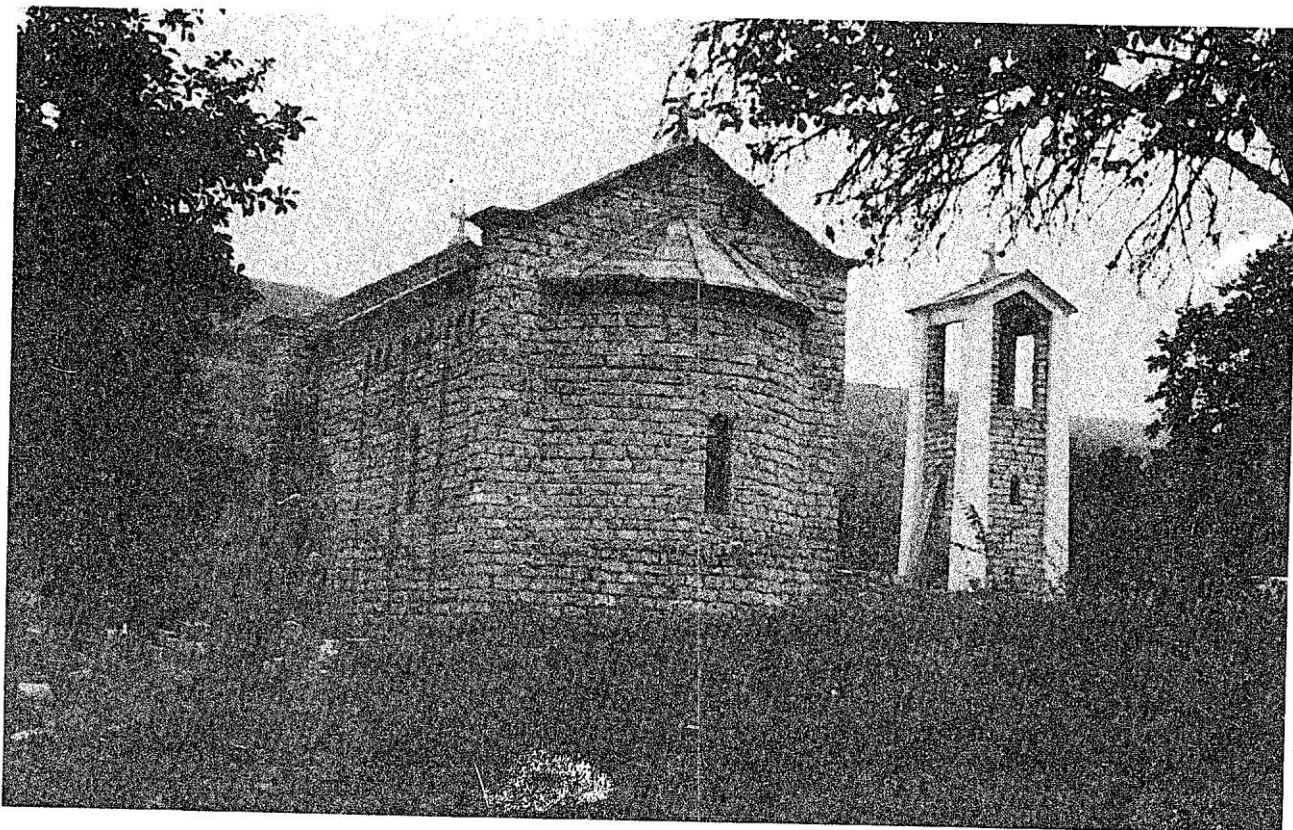
ција. Прихватљива је претпоставка да је тај трем био изграђен у доба турске владавине, али је ипак отворено питање да ли су остаци каменог зида из тог или из ранијег времена.¹⁰ Због тога овај трем није укључен у детаљнија архитектонска разматрања, која се могу вршити тек после детаљних и систематских археолошких истраживања и разјашњења појединих питања која у овом тренутку нису могла бити расветљена.

На иницијативу мештана приступило се обнављању цркве Св. Богородице. На основу обављених анализа првобитне архитектуре цркве 1991. године урађен је идејни пројекат обнове, а следеће године и пројекат за извођење, према коме су затим извођени радови, а 1995. године освешћена је обновљена црква.¹¹ Иако сви подаци о архитектури првобитне цркве нису могли бити утврђени са потпуном сигурношћу, сачувани подаци и проучавања архитектуре послужили су као основа за обнову цркве методом реставрације, уз обнављање извесних елемената према основним стилским карактеристикама грађевине. Поред постављања оловне траке са спољашње стране на граници сачуваних, конзервираних зидова и горњих делова који се обнављају, предвиђено је да се црква, иако је првобитно била омалтерисана, не малтерише, како би се потпуније сагледали поступак и обим обнове. Обнављању се приступило старом техником грађења и истим материјалом, осим за поједине детаље. Тако је, на пример, кровни венац о коме није било података изведен од пешчара са једноставном профилацијом. Покривање је изведено оловним лимом дебљине 3mm, а не каменим плочама, као што је било уобичајено, због веће трајности тог покривача. Осим тога, оловни покривач се није могао у потпуности искључити ни као покривач којим је црква, ако не раније, а оно у време дограђивања могла бити покривена. Унутрашње површине зидова предвиђене су за фуговање, а у цркви је задржан под од неправилних камених плоча. У цркви је изграђен нов камени иконостас по типу средњовековних иконостаса, укључујући и израду одговарајућих икона. Са јужне стране изграђена је нова приступна стаза до трема и западног улаза. Да би се фреске заштитиле, на западном зиду постављена је једноставна дрвена настрешница конзоласог облика. На северној страни цркве, на удаљености од 8,5m изграђен је звоник висок 8,50m.¹²

¹⁰ Љ. Глушац, *нав. дело*, 221-223.

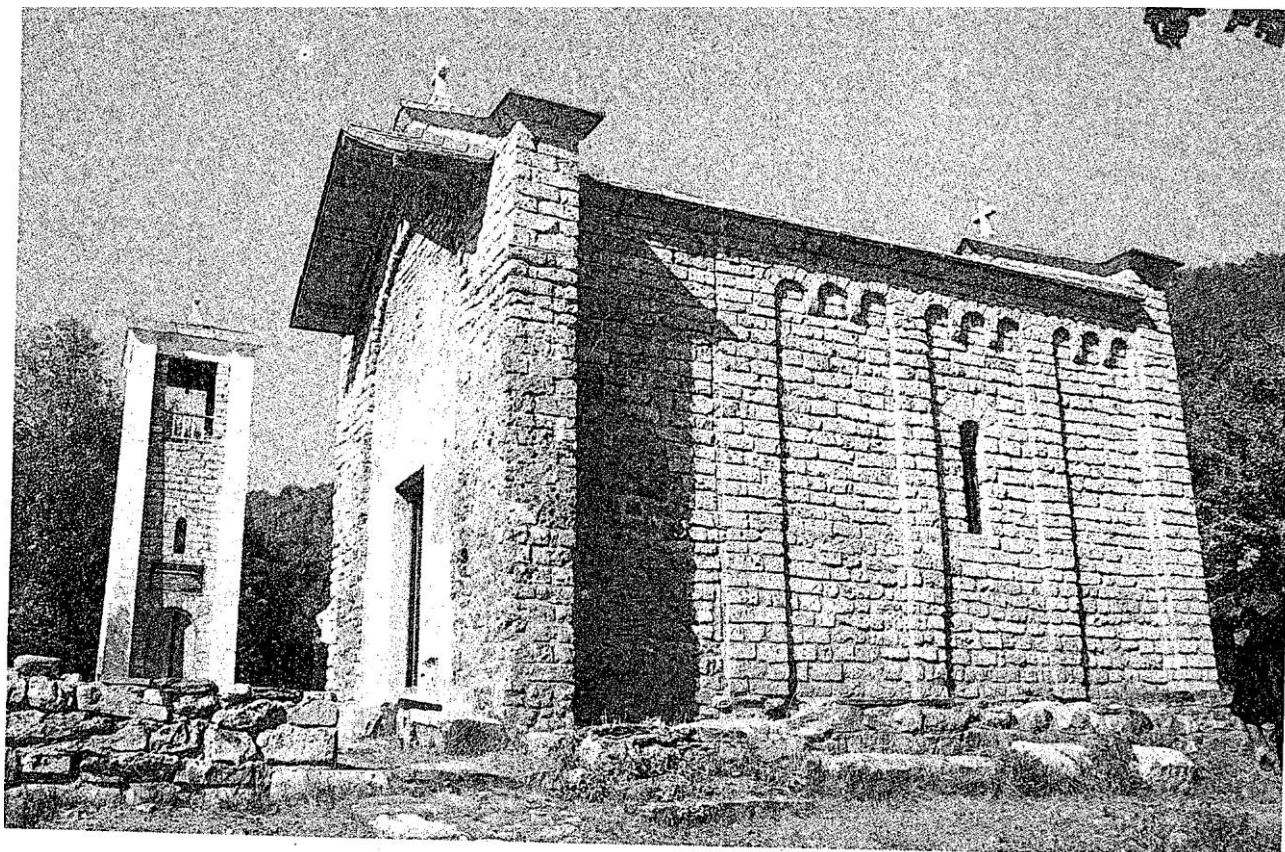
¹¹ Пројекат реставрације цркве урадио је аутор овог рада а статичко-конструктивни део пројекта: проф. арх. Милорад Димитријевић. Стални надзор над извођењем радова водио је арх. Божидар Журић из Бијелог Поља. Радовима је руководио Црквени одбор а финансирани су највећим делом добровољним прилозима и донаторством. Главни конзерваторско-реставраторски радови изведени су 1992. и 1993. године.

¹² Ауторови сарадници на изради пројекта били су: за пројекат иконостаса арх. Марина Нешковић, а за звоник арх. Божидар Журић, који је урадио извођачки део пројекта и водио надзор и над извођењем радова на изради иконостаса и на изградњи звоника.

Сл. 13 Поглед на цркву после обнове и на звоник, са југоисточне стране

Fig. 13 Eglise après la restauration et clocher, vue du sud-est

Сл. 14 Југозападни изглед цркве после обнове и изградње звоника (фото Ракочевић Батрић, Бијело Поље)

Fig. 14 Eglise après la restauration et la construction du clocher, vue du sud-ouest (photo Rakočević Batric, Bielo Polje)

Eglise de la Sainte-Vierge à Bistrica

JOVAN NEŠKOVIĆ

Parmi les nombreuses églises situées dans la vallée du Lim il y en a quelques-unes qu'il convient de retenir, soit du point de vue de l'évolution de l'architecture et de la date de leur construction, soit parce que leurs fondateurs étaient des personnages de haut rang ou bien parce qu'elles avaient été d'importants centres religieux. La petite église de la Sainte-Vierge, bâtie à Bistrica, sur le Lim, à environ dix kilomètres en aval de Bijelo Polje, près du village de Voljavac, se range parmi celles-ci. Bien que la date exacte de sa construction ne soit pas connue, les données dont on dispose et les caractéristiques de l'édifice lui-même nous portent à conclure avec certitude qu'elle fut élevée dans la seconde moitié ou vers la fin du XIIe siècle et que son fondateur fut Etienne Némania, quoiqu'on ne sache pas au juste si cette date est celle de sa construction ou celle de son agrandissement et de fondation du monastère. L'église nous est parvenue en ruines et, à en juger par ses caractéristiques, elle fut construite dans la tradition des églises préromanes à une seule nef, mais son style l'apparente à l'architecture romane.

L'église de la Sainte-Vierge de Bistrica avait été conçue comme un petit édifice comprenant une seule nef et une abside demi-circulaire. Étant donné la construction des pilastres intérieurs, la voûte longitudinale de l'église reposait sur les formerets latéraux et était consolidée par des doubleaux, si bien que la nef était divisée en trois travées. Fait caractéristique; c'est que les murs longitudinaux extérieurs comportaient, à leur tour, des pilastres peu saillants qui soutenaient trois arcades sur chacun des deux murs. L'église était couverte d'un toit à deux versants; ses murs transversaux étaient couronnés de frontons et, selon toute apparence, l'église n'avait pas de coupole. Toutes ces caractéristiques étaient celles du style

roman. Y concourt aussi l'appareillage des murs, la façade étant constituée de rangées horizontales régulières de tufeau. Une analyse des anciennes mesures a permis à l'auteur de découvrir la dimension approximative du module qui avait servi à l'établissement des proportions de l'église et de trouver les dimensions verticales du bâtiment. La reconstitution de la partie supérieure de l'église a été facilitée par le fait que dans la partie ajoutée ont été incorporés les restes de l'ancienne voûte, ce qui a permis d'en rendre la forme et la hauteur identiques à celles de l'église primitive.

L'église fut agrandie plus tard par un élément architectural ajouté au mur occidental et présentant d'abord la forme d'une galerie ouverte à sa façade occidentale pour être ensuite fermée et surmontée d'une voûte, ce qui le transforma en narthex. En se fondant sur les vestiges des fresques subsistant sur le mur occidental de celui-ci, l'auteur a conclu que ce mur avait été construit avant le milieu du XIIIe siècle. Au cours des fouilles archéologiques ont été découverts les restes des murs de pierre à l'ouest, au nord et au sud de l'église, ce qui a fait supposer à l'auteur qu'une galerie aurait pu être construite plus tard, à l'époque de la domination des Turcs dans cette région.

C'est sur la base des recherches et des conclusions déduites sur l'architecture de l'église primitive et sur celle des parties ajoutées au moyen âge que l'église fut rénovée selon la méthode de restauration. L'initiative d'y procéder fut donnée par les habitants des environs et approuvée par l'Institut pour la protection des monuments culturels de la République du Monténégro. Le gros des travaux fut exécuté au cours des années 1992 et 1993, après quoi l'église fut dotée d'une iconostase en pierre et d'un clocher, élevé à côté.